

Kohortní změny v koncentraci plodnosti v Česku a na Slovensku¹

Branislav Šprocha² – Luděk Šídlo³ – Gabriela Nováková⁴ – Anna Šťastná⁵
Centrum společenských a psychologických věd SAV a Katedra humánnej geografie a demografie, PrF UK, Bratislava
Katedra demografie a geodemografie, PřF UK, Praha
Katedra humánnej geografie a demografie, PrF UK, Bratislava
Katedra demografie a geodemografie, PřF UK, Praha

Cohort Changes in the Concentration of Fertility in the Czech Republic and Slovakia.

The main objective of this study is interested primarily in the inter-individual diversity in fertility according to the parity distribution of women reproduction in Czech Republic and Slovakia. The authors identify a sharp decline in the concentration of reproduction during the 20th century at very low levels. It was primarily the result of a very low childlessness with combination of significant domination of the two-child family model. This trend has reversed for the most recent cohorts. It appears that this development mainly triggered by pluralization of reproductive behavior. The youngest cohort tends to increase childlessness as well as increase the proportion of women with only one child. The growing concentration of reproduction suggests that future society in Czech Republic and Slovakia should not simply focus on "average" women (or mother) but should take into an account a wide spectrum of orientations and life strategies.

Sociológia 2016, Vol. 48 (No. 5: 474-499)

Key words: *concentration of reproduction; cohort fertility; parity structure; half-statistics; Czech Republic and Slovakia*

Úvod

Konečná plodnost představuje důležitý ukazatel realizované plodnosti informující nás o tom, jaký průměrný počet dětí se narodil jedné ženě ze sledované kohorty (nebo skupiny kohort) v průběhu její reprodukční kariéry. Poznat hodnotu konečné plodnosti je však jenom část příběhu o realizované reprodukci. Shodný průměrný počet dětí na ženu může být výsledkem úplně

¹ Příspěvek je výsledkem výzkumného projektu GAČR č. 15-09443S „Rizika odkladu rodičovství: Nová role rodinné politiky?“, projektu VEGA č. 1/0026/14 „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“ a projektu č. APVV-0018-12 „Humánnogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti“.

² Korespondence: RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D., Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Šancova 56, 811 05 Bratislava a Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava 4, Slovenská republika. E-mail: branislav.sprocha@gmail.com

³ Korespondence: RNDr. Luděk Šídlo, Ph.D., Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2, Česká republika. E-mail: ludek.sidlo@gmail.com

⁴ Korespondence: Gabriela Nováková, Ph.D., Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava 4, Slovenská republika. E-mail: novakova@fns.uniba.sk

⁵ Korespondence: PhDr. Mgr. Anna Šťastná, Ph.D., Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2, Česká republika. E-mail: stastna@natur.cuni.cz;

odlišného nastavení struktury žen podle počtu narozených dětí. Informace o tomto druhu variability nám umožňuje odpověď na otázku, jak byla reprodukce v určité kohortě rozdělena mezi ženami, tedy jaká byla „dělba práce“ z hlediska plodnosti. (Vaupel – Goodwin 1987) Výraznější vnitřní individuální rozdíly v plodnosti žen tak mohou vést k nerovnoměrnému rozložení reprodukce (resp. dětí) mezi nimi. (Shkolnikov et al. 2007) Míru variability reprodukce se mnohé starší (např. Vaupel – Goodwin 1987; Lutz 1986, 1987, 1989; King – Lutz 1988) i novější (např. Spielauer 2005; Shkolnikov et al. 2007) studie snažily empiricky vyjádřit prostřednictvím koeficientu koncentrace. Ten umožňuje vyjádřit, jaké části žen se narodila jaká část dětí z celkového počtu narozených v dané kohortě a opačně. Koncept také umožňuje sledovat problematiku z pohledu dětí, kde velikost rodiny, ve které dítě vyrůstá, bývá označována jako důležitý prvek při socializaci, formování budoucích reprodukčních záměrů, vzorců rodinného chování apod. (Murphy 1999; Nave-Herz 2002)

Formování vnitřní variability reprodukce v každé populaci je tak do značné míry ovlivněno přítomností a podílem jednotlivých podskupin obyvatelstva s odlišným reprodukčním chováním podmíněným diferenciacemi ve funkčních reprodukčních vzorcích, norem a strategiích. Nesmíme také zapomínat na různé strukturální faktory a zejména životní a rodinnou (partnerskou) situaci jednotlivých žen (resp. párů) během reprodukčního období, které mohou významně ovlivnit to, do jaké míry budou nebo nebudou naplněny jejich reprodukční plány.

Je zřejmé, že samotná diferenciaci společnosti a vývoj nerovností, a to především ve znacích, které jsou úzce spojeny s reprodukčním chováním (např. vzdělání, příjem, postavení na trhu práce apod.) v ní mohou v pozitivním i negativním duchu působit na její demografickou reprodukci a posilovat nebo oslabovat vnitřní variabilitu reprodukce.

Velmi zajímavý prostor pro sledování vývoje změn reprodukčního chování a s ní související variability reprodukce představuje bývalé Československo. Dlouhodobě spojovalo dvě populace, které byly do značné míry odlišné ve formování rodiny a také v charakteru demografické reprodukce. Postupně a zejména po druhé světové válce však došlo k významné konvergenci.

Přiblížení z pohledu variability reprodukce však nebyla doménou jen socialistického bloku, dvoudětný model rodiny se ve druhé polovině 20. století v celém evropském prostoru stal postupně jakousi všeobecnou normou. (Spielauer 2005) Podle Frejky (2008) čtyři z deseti, u některých států až polovina žen narozených v 50. a 60. letech měla právě dvě děti. V poválečném období zlatého věku rodiny však výrazně klesla také bezdětnost. Společné působení těchto změn přineslo v jednotlivých populacích pokles vnitřní diferenciaci žen podle počtu narozených dětí a tím určitou homogenizaci vnitřního charakteru reprodukce. Rození a výchova dětí se staly aktivy, na

kterých se podílela drtivá většina dospělé populace. (Lutz 1986) Od konce 60. let 20. století jsme však v zemích bývalého západního bloku svědky začátku výrazné diferenciaci a diverzifikaci reprodukce. Po pádu železné opony se mnoho z těchto změn prosadilo také v reprodukčním chování populací bývalého socialistického bloku. Model dvoudětné rodiny, který se v tomto prostoru těšil zvláště veliké oblibě, prochází v posledních letech velice dramatickými změnami. (Frejka – Sardon 2004, 2007)

Hlavním cílem studie je odpovědět na otázku, jak se dlouhodobý vývoj realizované plodnosti a struktury žen podle parity v Česku a na Slovensku odráží na vnitřní diferenciaci reprodukce. Základní pracovní hypotézou je, že vzhledem k orientaci na dvoudětný model rodiny s nízkou bezdětností u žen realizujících své reprodukční záměry v období minulého politického režimu je možné předpokládat mezikohortní pokles koncentrace plodnosti v porovnání s nejstaršími kohortami s výrazně heterogennější strukturou žen podle parity. Směrem k nejmladším kohortám z druhé poloviny 60. a ze začátku 70. let však očekáváme, že se pluralizace reprodukce projeví již také na koncentraci plodnosti a budeme svědky zvyšování variability struktury žen podle počtu narozených dětí.

V souvislosti s předpokládaným úzkým propojením nerovností ve společnosti a variability reprodukce se na závěr příspěvku snažíme odhalit, či a jaký vliv má dosažené vzdělání na koncentraci plodnosti a diferenciaci reprodukčních vzorců v Česku a na Slovensku. Výběr tohoto strukturálního znaku nebyl náhodný, protože na jedné straně je dlouhodobě spatřován jako klíčový diferenciativní faktor demografické reprodukce v postmoderních společnostech, ve kterém se kombinují nejen strukturální, ale také hodnotové a normativní proměnné (např. Baizán et al. 2003; Blossfeld – Huinink 1991; Kantorová 2004; Kravdal 1994), a na druhé je to také jeden z nejdynamičtějších měnících znaků v našem prostoru v posledním čtvrtstoletí.

Teoretické ukotvení konceptu koncentrace plodnosti a jeho změn v historickém kontextu na příkladě Česka a Slovenska

Diferenciaci konečné plodnosti i struktury žen podle počtu dětí v nejstarších kohortách mezi Českem a Slovenskem je možné teoreticky uchopit prostřednictvím rozdílů v časování nástupu, dynamice šíření i ukončování reprodukčních v rámci demografické revoluce. Jako upozorňuje mnoho autorů (např. Fialová et al. 1990; Vereš 1983), Slovensko se za Českem v tomto ohledu značně opozdilo. Důležitým faktorem rozdílů ve struktuře žen podle parity bylo také odlišné sňatkové chování, kdy ženy na Slovensku dlouhodobě vstupovaly do manželství v mladším věku a jen malá část z nich zůstávala trvale svobodná. Svou úlohu na Slovensku také sehrávala výrazně nižší míra urbanizace, zapojení žen do pracovního procesu, nižší gramotnost nebo

přetrvávající závislost na primárním sektoru. Kromě strukturálních faktorů se velmi důležitými jeví také kulturní a hodnotové rámce propojené zejména s odlišnou etnickou a náboženskou skladbou obyvatelstva.

Změny ve variabilitě reprodukce z pohledu struktury žen podle počtu dětí byly v kohortách žen, které v poválečném období realizovaly své reprodukční záměry nebo jejich větší část, výrazně podmíněny specifickým charakterem vznikajícího populačního a rodinného klimatu v podmínkách reálného socialismu. Na Slovensku kromě toho dobíhaly změny spojené s nastoupenou demografickou revolucí. Dřívější reprodukční model častější bezdětnosti a většího podílu vícedětných rodin byl vystřídán vzorcem s nízkou bezdětností a výrazným úbytkem zastoupení žen s vyšším počtem dětí. (Rychtaříková 2004) V Česku a v mladších kohortách i na Slovensku se výraznou měrou prosadil dvoudětný model rodiny. To se promítlo do výrazného poklesu variability složení žen podle počtu dětí a tím také na vývoji koncentrace plodnosti žen narozených v 30. – 50. letech minulého století.

Hašková a Zamykalová (2006) v českém prostředí a Potančoková (2007) na Slovensku identifikují vysokou normativitu mateřství. Mateřství a péče o děti byly chápány jako přirozená individuální tužba a základní životní role ženy. Bylo vnímáno jako integrální součást definice ženskosti, nevyhnutný prvek, na základě kterého se žena stává úplnou. Dobrovolná bezdětnost se setkávala s všeobecným nepochopením či dokonce nesouhlasem. Rodičovství a šťastný rodinný život byly považovány za nejdůležitější předpoklady k naplnění života. (Sobotka 2006) Minulý režim a specifické podmínky v různých oblastech v něm panující podle více autorů (např. Kučera 1994; Možný 1999; Rabušic 2001) přispěly k uzavření jednotlivců do rodin, a ty se spolu s rodinnými sítěmi a konexemi staly klíčovými v jejich životě. Časně založení rodiny se pro mnoho mladých lidí stávalo jedinou cestou k osamostatnění se od rodičů a k získání statusu dospělého. Stát a společenské normy navíc tyto aktivity nejen akceptovaly, ale také přímo mnohými způsoby podporovaly.

Dá se také souhlasit s Kučerou (1994), že idealizace dvoudětného modelu rodiny ve společenských normách a reálný pokles počtu dětí v rodinách byly pragmatickou odezvou na výrazné změny v postavení mladých žen v společnosti, v pracovním procesu a také odrážely snahy o udržení přiměřené životní úrovně rodin s dětmi. Navíc v normativním diskursu se postupně začalo prosazovat vícečetné rodičovství jako nevídané, asociované s nezodpovědným reprodukčním chováním a spojované zejména s některými sociálně vyloučenými skupinami obyvatelstva. (Potančoková 2013) Důležitým nástrojem k naplnění požadované velikosti rodiny se od druhé poloviny 50. let postupně staly interrupce, které při nedostatečných možnostech užívání moderních kontracepčních metod plnily roli jakési antikoncepce „ex post“. (Kučera 1994)

Pád železné opony a socialistického bloku spolu s celospolečenskou transformací přinesl výrazné změny i v charakteru reprodukce. Pozorovaná pluralizace v reprodukčním chování, destandardizace starých a rekonstrukce nových životných drah ovlivňuje také variabilitu struktury žen podle počtu narozených dětí. Mnohé studie (např. Potančoková et al. 2008; Rychtaříková 2004; Sobotka 2004; Sobotka et al. 2011b; Šprocha 2014) poukazují na to, že v nejmladších kohortách žen narozených v 70. letech je možné očekávat postupný odklon od dvoudětného modelu rodiny. Důležitým faktorem je přitom odkládání mateřství do vyššího věku. Kohortní analýzy procesu odkládání a rekuperace plodnosti (Sobotka et al. 2011b; Šprocha 2014) očekávají, že v Česku a na Slovensku se odkládání mateřství promítne zejména do nižšího zastoupení žen se dvěma a více dětmi, určitého nárůstu bezdětnosti a posílení jednodětné rodiny.

Z teoretického hlediska je možné při vysvětlování změn reprodukčního chování a vnitřní variability reprodukce v Česku a na Slovensku po roce 1989 sledovat dvě interpretační linie zdůrazňující buď vliv strukturálních faktorů, anebo vliv výrazných ideových, hodnotových a kulturních proměn. První skupina je úzce spojena s teorií racionální volby (Becker 1981) a mikroekonomickými přístupy. Jde především o ekonomické teorie plodnosti tzv. chicagské školy, jako je teorie poptávky (hlavní představitel Becker 1960, 1981), Easterlinova teorie relativního příjmu (1975, 1987), nebo teorie zdůrazňující rostoucí zaměstnanost žen a s tím se proměňující ekonomické postavení mužů a žen. (Oppenheimer 1994) Předpokladem je racionální chování jednotlivých domácností (rodin) v kontextu neustálé kalkulace výnosů a nákladů mít dítě (děti), resp. mít další dítě nebo děti. Výnosy z mateřství jsou reflektovány očekávaným užitekem dítěte, který je úzce spojen s jeho kvalitou. Náklady tvoří buď čisté přímé finanční ztráty související s péčí a výchovou dítěte, nebo nepřímé v podobě času stráveného péčí o dítě, který by mohl být využit jiným způsobem. (Hašková 2009)

Druhou skupinou jsou teorie dávající do popředí změnu hodnot, norem a idejí v kontextu demografické reprodukce a do určité míry jsou koncepčně zastřešeny teorií druhého demografického přechodu. (Např. van de Kaa 1987) Důraz je také dáván na rozdílné institucionální nastavení a režimy sociálního státu. (Esping-Andersen 1999)

Žádná z těchto teorií se však primárně nezaměřuje na vnitřní diferenciaci plodnosti a její koncentraci v rámci určitých skupin žen. Shkolnikov et al. (2004) prokázali, že pouze část variability plodnosti žen v zemích bývalého západního bloku lze připsat odlišnostem ve vzdělanostní úrovni, povolání, etnické příslušnosti a náboženství. Proto jako vysvětlující teoretický koncept lépe odpovídající zjištěným výsledkům navrhuji preferenční teorii Catherine Hakim (2000, 2003). Ta jako faktory, které významným způsobem ovlivňují

plodnost žen a jejich strukturu podle počtu dětí, označuje preference životního stylu, kdy rozděluje ženy do tří typů: ženy orientované na rodinu a domácnost, ženy orientované na zaměstnání a kariéru a na ženy adaptivní snažící se skloubit zaměstnání a domácnost. Důležitým rysem uvedené typologie je dle její autorky to, že každý typ žen inklinuje k odlišnému počtu dětí. Druhým důležitým rysem z hlediska našeho tématu je pak to, že podle Hakim se ženy řadí do skupin dle preferencí životního stylu napříč vzdělanostními a socio-profesními kategoriemi, což z nich činí skrytý faktor ovlivňující plodnost. I když nejvzdělanější ženy tvoří větší část mezi skupinou orientovanou na zaměstnání, korelace mezi preferencemi a socio-profesní skupinou není nijak silná. Hakim dále také zjistila, že rozdíly v počtu dětí v domácnosti mezi preferenčními skupinami jsou větší v případě žen s vyšším vzděláním. Preference žen a jejich role v diferenciaci rodinného a reprodukčního chování si tak bezesporu zaslouží další empirické zkoumání.

Zvyšující se variabilita plodnosti může vést ke zvýšení jiných typů nerovností mezi jedinci. Krom přímých demografických souvislostí spojených s vyšší koncentrací plodnosti, která vede k větší diferenciaci rodin z hlediska jejich velikosti, jsou klíčové také širší společenské souvislosti. S vyšší koncentrací, tedy nerovnoměrností plodnosti souvisí odlišná socializace v orientačních rodinách, která se promítá v různých společenských i kulturních aspektech. Mohou být ovlivněny základní postoje, například zda většina generace bude mít sklon k individualismu nebo kolektivismu. (Lutz 1987) Rozložení reprodukce manifestující se ve velikosti a složení rodin má však také bezprostřední souvislosti se spotřebním chováním či poptávkou po adekvátním bydlení (např. Spielauer 2005), se systémem sociálních dávek a jejich čerpáním, s rozdělením bohatství ve společnosti, s tím, jak rovnoměrně či nerovnoměrně jsou ve společnosti sdíleny náklady na výchovu dětí i se socio-ekonomickými nerovnostmi mezi rodinami různé velikosti, s toky bohatství mezi generacemi či s mezigenerační výpomocí a podporou seniorů v rámci rodiny. (Lutz 1987) V oblasti péče o seniory je diametrální rozdíl, zda ve společnosti většina žen měla nějaký počet dětí, nebo jestli se všechny děti narodily jen některým ženám a jiné zůstávaly bezdětné (Lutz 1987) a stárnoucí generace dnešních rodičů budou v budoucnu dostávat stále více nerovnoměrnou ekonomickou a psychologickou podporu ze strany dětí. (Couch et al. 1999; Wolf 1999) V neposlední řadě se to, že se různé sociální vrstvy reprodukuje různou měrou, odráží také v možnostech sociální mobility. (Lutz 1987) Zajímavým aspektem koncentrace plodnosti je možný vliv na genderovou rovnost ve společnosti. Za předpokladu, že velikost rodiny ovlivňuje dělbu práce mezi rodiči, vyšší koncentrace plodnosti pak bude spojena s vyšší prevalencí vzorců tradiční dělby práce mezi partnery. (Spielauer 2005)

Data a metody

Základem naší analýzy jsou struktury žen Česka a Slovenska podle roku narození (kohorty), věku a počtu dětí tříděné ze sčítání lidu 1950 – 2011. S výjimkou posledních tří sčítání (z let 1991, 2001 a 2011) bylo zapotřebí nejdříve konvertovat třídění žen podle jednotek věku a počtu narozených dětí do kohortní podoby. Dělo se tak s ohledem na rozhodný okamžik sčítání (první polovina nebo konec roku). Z uvedených dat pro každé sčítání byly následně vybrány jenom ty kohorty žen, které byly v čase cenzu na konci a těsně po skončení reprodukčního období (přibližně ve věku 45 – 54 let⁶). Vznikla tak souvislá řada vstupních údajů, která byla pro roky 1991, 2001 a 2011 doplněna o data přímo tříděná do kohort⁷. Z nich byly konstruovány ukazatele konečné plodnosti, struktura žen podle počtu narozených dětí (parity) a také indikátory koncentrace plodnosti pro kohorty žen narozených mezi lety 1880 – 1965.

Analýza úrovně realizované plodnosti, složení žen podle parity a z nich konstruované indikátory koncentrace plodnosti ve spojitosti s dosaženým vzděláním se opírají o data z posledního sčítání lidu z roku 2011. K dispozici byly údaje tříděné v pětiletých věkových skupinách pro obě země v podrobném členění vzdělanostních skupin. S ohledem na početnost, vnitřní obsah a samotný charakter vzdělanostních systémů jsme se rozhodli pracovat se čtyřmi základními kategoriemi: ženy bez vzdělání a se základním vzděláním (včetně neukončeného), ženy se středoškolským vzděláním bez maturity, ženy se středoškolským vzděláním s maturitou a ženy s vysokoškolským vzděláním⁸.

V případě rovnoměrného rozložení příspěvků k počtu narozených dětí v sledované kohortě by polovina žen z ní pocházející měla porodit polovinu všech dětí. Grafickým obrazem vztahu mezi kumulativním relativním počtem žen ($P_{x,i}$) a počtem dětí ($Pb_{x,i}$) by v takovém případě byla diagonála spojující body reprezentující (na obou osách) 0 % a 100 %. V realitě je však situace odlišná, a proto platí, že koncentrační křivka (také Lorenzova) se od diagonály odchyluje. Čím větší plochu spolu vytvářejí, tím je reprodukce rozložena nerovnoměrněji. Empiricky je možné úroveň variability a koncentrace jevu měřit pomocí různých jednodušších (např. rozptyl, střední diference, variační koeficient apod.) nebo komplexnějších ukazatelů (např. Giniho koeficient, Robin Hood index, Atkinsov index nerovnosti, Theilův index nesouladu). V případě, že hodnotíme rozložení dvou souvisejících veličin (v našem případě podíl žen určité parity a podíl jim narozených dětí) je často používaným a

⁶ Výjimkou je jenom první sčítání z roku 1950, kdy horní hranici představují ženy ve věku přibližně 70 let.

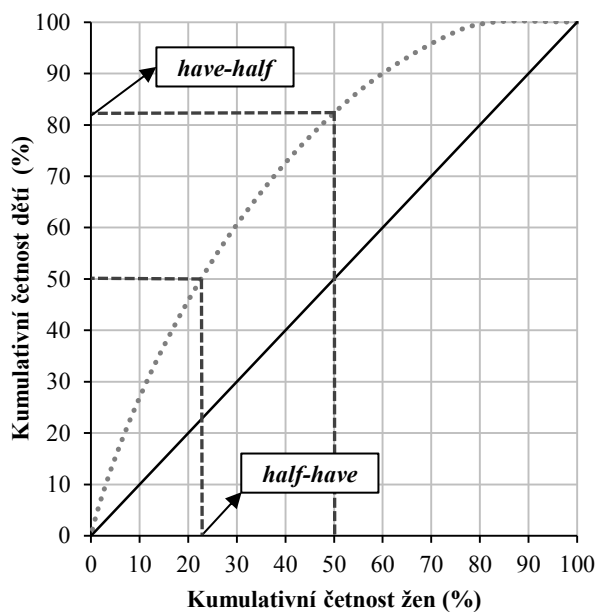
⁷ V naší analýze pracujeme jenom se ženami, které v jednotlivých sčítáních uvedly počet narozených dětí.

⁸ Z analýzy tak byly vynechány nejen osoby bez uvedeného počtu dětí, ale také ženy bez informace o stupni dosaženého vzdělání.

z našeho pohledu pro širší čtenářskou obec nejpřístupnějším koeficient koncentrace (Giniho koeficient). Jeho hodnoty se pohybují v rozpětí 0 – 1 (resp. 0 % – 100 %). V případě, že by dosáhl spodní hranice, pak by platilo, že podíl dětí určitého pořadí narozených ženám je stejný jako podíl, který tyto ženy představují z celkového počtu žen. Kdyby se všechny děti z příslušné kohorty narodily jen jedné skupině žen, hodnota koeficientu by se rovnala 1.

Z Lorenzovy křivky je však možné odčítat také další důležité ukazatele variability reprodukce. Jde o tzv. *half-statistics* poprvé definované Goodwinovou a Vaupelem (1985, Vaupel – Goodwin 1987). *Have-half* („má-polovinu“) prezentuje podíl žen, kterým se v kohortě narodila polovina všech dětí. *Half-have* („polovina-má“) představuje podíl dětí, který se ve sledované kohortě narodil polovině žen. Při dokonalém rovnoměrném rozložení by oba indikátory dosahovaly úroveň 50 %. Znamenalo by to, že polovina žen by měla polovinu všech dětí a opačně.

Obrázek č. 1: **Koncentrace plodnosti (Lorenzova křivka) a míry koncentrace**

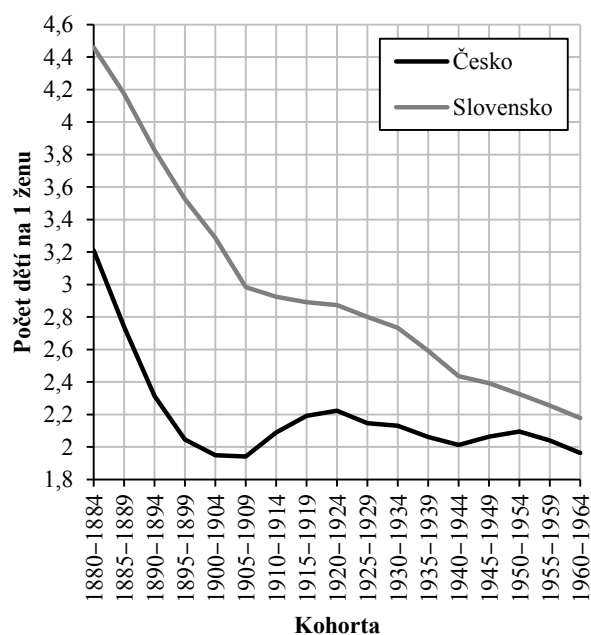

Konečná plodnost a vývoj struktury žen podle parity

Ve vývoji konečné plodnosti v Česku můžeme identifikovat několik období. Podle Fialové et al. (1990) je možné sledovat pokles plodnosti v důsledku vědomého omezení porodů v manželství již v 70. letech 19. století. Proto se

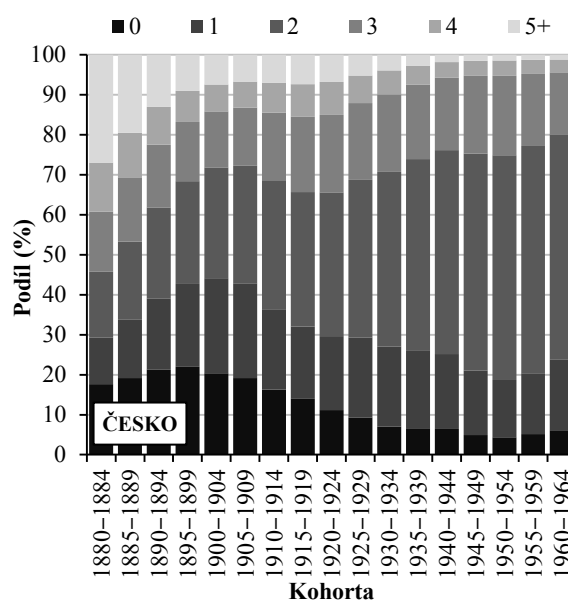
průměrný počet dětí na jednu ženu poměrně rychle propadl z více než 3,2 dětí (kohorty 1880 – 1884) pod hranici dvou dětí (kohorty ze začátku 20. století, obr. č. 2). Hlavní příčinou byl výrazný pokles zastoupení žen s vyšším počtem dětí (obr. č. 3). Ještě v kohortách z konce 80. let 19. století měla téměř polovina žen v Česku nejméně tři děti, zatímco u žen narozených v první dekádě 20. století již netvořily ani 30 %. Kromě dvoudětného modelu se v kohortách z konce 19. a začátku 20. století významně zvýšil také podíl bezdětných žen a žen s jedním dítětem. Právě tyto kohorty byly nejvíce zasaženy nepříznivými dopady první světové války a velké hospodářské krize v 30. letech. Proto se více než pětina žen narozených v letech 1890 – 1904 ani jednou nestala matkou. Hranici 20 % v kohortách 1895 – 1914 prolomily také ženy s jedním dítětem. U žen narozených v druhé dekádě a na začátku 20. let 20. století se hodnota konečné plodnosti mírně zvýšila a dostala se nad hranici dvou dětí (obr. č. 2). Hlavní roli sehrál pokles bezdětnosti (k 10 %) a snížení podílu žen s jedním dítětem (na přibližně 18 %) ve prospěch dvoudětného modelu (více jak jedna třetina). Jde o skupinu žen nejvíce ovlivněných nárůstem průřezové plodnosti v období druhé světové války a krátké poválečné kompenzační fáze. (Kučera 1994; Rychtaříková 2003, 2004)

Obrázek č. 2: Vývoj kohortní plodnosti žen narozených v letech 1880 – 1964

U žen realizujících svou reprodukci v poválečném období je typický další pokles plodnosti přerušovaný mírným oživením v kohortách 1945 – 1954. Jde o kohorty nejvíc pozitivně ovlivněné přijetím komplexu pronatalitních opatření z konce 60. a začátku 70. let. (Rychtaříková 2004) Konečná plodnost však od skupiny žen narozených na konci 50. let opětovně klesá a v kohortách ze začátku 60. let se dostává pod hranici dvou dětí. Významněji se však měnila struktura žen podle parity. Hlavním znakem bylo upevňování pozice dvoudětného modelu. Od kohort ze začátku 40. let tvořily tyto ženy více než polovinu z populačního ročníku, v kohortách 1950 – 1964 to bylo dokonce přes 56 %⁹. Kromě postupného snižování podílu žen se třemi a více dětmi (z přibližně třetiny na čtvrtinu) se na tomto vývoji podílel také další pokles bezdětnosti (až k hranici 5 %) a určité omezení zastoupení žen pouze s jedním dítětem. U žen rodičích v období státního socializmu se tak dvoudětný model stal téměř univerzálním jevem. (Rychtaříková 2004)

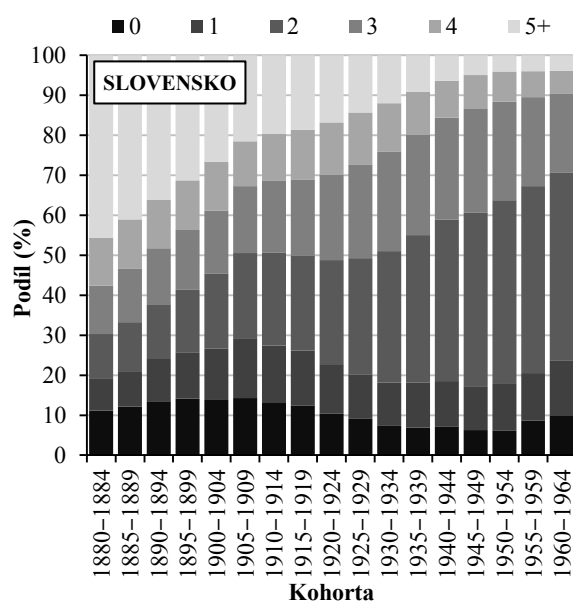
Obrázek č. 3: **Struktura žen Česka podle počtu narozených dětí v kohortách 1880 – 1964**

⁹ I když se dvoudětný model rodiny postupně šířil ve všech evropských populacích, takto výrazná orientace je neobvyklá (Sobotka et al. 2008). Větší příklon k dvěma dětem v evropském prostoru našel Shkolnikov et al. (2004) jenom v Bulharsku.

Slovensko dlouhodobě patřilo k evropským populacím s nejvyšší plodností. (Frejka – Sardon 2004) Její vývoj byl v mnohých ohledech podobný s Českem, i když s určitým časovým zpožděním a s některými specifiky. První zásadní rozdíl je, že pokles realizované plodnosti je na Slovensku stabilní od nejstarších kohort. Dlouhodobě také platila vyšší konečná plodnost slovenských žen, i když rozdíly se postupně zmenšovaly. V první fázi konečná plodnost mezi kohortami 1880 – 1884 a 1905 – 1909 klesla prudce z téměř 4,5 dítěte na ženu na necelé tři děti. (Obr. č. 2) Další vývoj byl již méně dramatický a zejména v kohortách 1915 – 1924 došlo k zbrzdění snižování konečné plodnosti. Výraznou měrou k tomu přispělo oživení plodnosti v průběhu druhé světové války iniciované specifickou propopulační politikou Slovenského státu (Tišliar 2013) a také poválečné zvýšení plodnosti. Další zrychlení poklesu konečné plodnosti je spojeno s kohortami žen z druhé poloviny 30. let a první poloviny 40. let. Zpomalení poklesu u žen z druhé poloviny 40. let zapříčinilo oživení plodnosti na konci 60. a v první polovině 70. let. Efekt pronatalitních opatření se na Slovensku rychle vyčerpал, a proto na jednu ženu narozenou v první polovině 60. let již připadalo v průměru jenom 2,2 dítěte. Rozdíl v realizované plodnosti mezi Slovenskem a Českem se historicky snížil z více než 1,5 dítěte na jednu ženu na přibližně 0,2 dítěte.

Obrázek č. 4: **Struktura žen Slovenska podle počtu narozených dětí v kohortách 1880 – 1964**

Výrazně vyšší konečná plodnost byla na Slovensku výsledkem častějšího výskytu žen s 5 a více dětmi. (Obr. č. 4) Naopak podíl žen se dvěma dětmi rostl méně dynamicky a jejich převaha nebyla v nejmladších kohortách tak výrazná jako v Česku. Současně až do kohort z konce 40. let 20. století se také zvyšoval podíl žen se třemi dětmi. Na Slovensku proto vedle dvoudětného modelu byl početně zastoupen i třídětný model rodiny. V nejmladších kohortách však již identifikujeme výraznou inklinaci ke dvěma dětem.

Dalším specifickým znakem ve struktuře žen Slovenska podle parity byla nízká jednodětnost. (Frejka – Sardon 2004) Nejvyšší zastoupení žen s jedním dítětem nacházíme u osob narozených v letech 1905 – 1914 jako důsledek nepříznivých podmínek hospodářské krize 30. let. V mladších kohortách však jejich podíl jen mírně překročil 10 % hranici a až u žen narozených v první polovině 60. let vidíme určitý nárůst (na 14 %).

Zajímavý je také kohortní vývoj zastoupení bezdětných žen. Platilo, že ve starších kohortách byla bezdětnost o něco častější. Vrcholu dosahovaly kohorty žen z konce 19. a první dekády 20. století, kde bezdětných zůstalo vzhledem k válečnému období a nepříznivým hospodářským podmínkám 30. let přibližně 14 % žen. Následně bezdětnost klesala až pod hranici 10 %, na které se udržela od kohort z poloviny 20. let 20. století. Celkově nejnižší bezdětnost (okolo 6 %) měly ženy z druhé poloviny 40. a první poloviny 50. let. I na Slovensku se tak potvrzuje u těchto skupin žen vysoká normativita mateřství. U nejmladších žen narozených v 70. letech však míra bezdětnosti určitě vzroste. Některé projekce (např. Sobotka 2005; Šprocha et al. 2015) očekávají, že v Česku by to mohlo být něco přes 15 % a na Slovensku dokonce víc než 20 %.

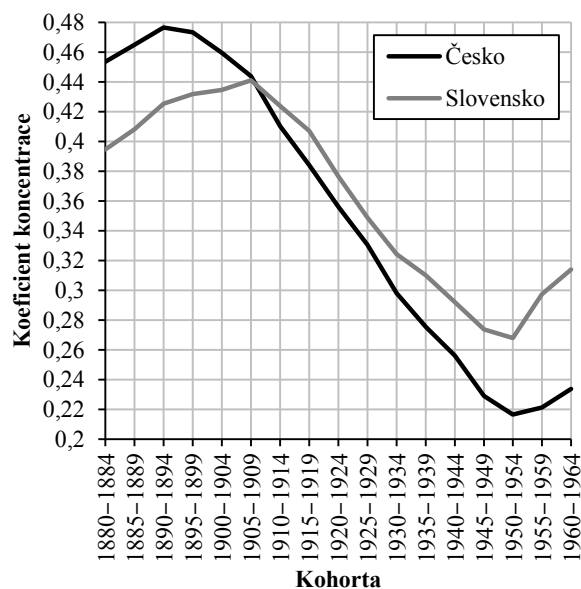
Koncentrace plodnosti a její mezikohortní změny

Z mezinárodního pohledu studie Lutze (1989) a Shkolnikova et al. (2007) potvrdily vysokou koncentraci plodnosti u žen narozených na začátku 20. století. Kombinace vysokého zastoupení bezdětných žen a vysokého podílu žen s více dětmi znamenaly značnou pluralitu reprodukčních vzorců. Směrem k mladším kohortám koncentrace plodnosti klesala. Tento mechanismus byl naplněn snížením bezdětnosti a postupným přechodem na dvoudětný model rodiny. Méně častým jevem se stávaly také rodiny se třemi a více dětmi.

Obdobný vývoj můžeme vidět v Česku i na Slovensku. Za nižší koncentraci plodnosti na Slovensku v nejstarších kohortách mohla nižší bezdětnost a stále přetrvávající výrazná orientace většiny žen na vyšší počet dětí. Převládající většinový příklon k početné rodině znamenal v těchto kohortách nižší míru diverzity reprodukčních strategií. V Česku naopak vyšší bezdětnost a jednodětnost v kombinaci s dřívějším nástupem vědomého omezování plodnosti způsobily variabilnější rozložení struktury žen podle parity. Historicky nejvyšší

koeficient koncentrace plodnosti nacházíme v Česku u žen narozených na konci 19. století. V případě Slovenska je tomu tak v první dekádě 20. století. Kromě zvyšující se variability velikosti rodin k tomu přispělo nemalou mírou také zvýšení bezdětnosti. Směrem k mladším kohortám dochází k prudkému snižování hodnot koeficientu koncentrace. Ten byl výsledkem výrazného omezení velikosti rodiny zejména na dvě děti a také poklesu bezdětnosti.

Obrázek č. 5: **Koeficient koncentrace plodnosti v kohortách žen Česka a Slovenska**

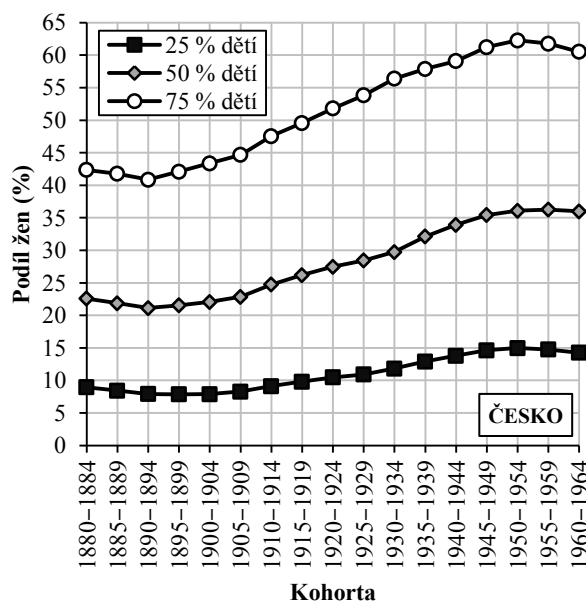

Normativním vzorcem se postupně stalo být matkou a nejlépe matkou dvou dětí. Tento hlavní reprodukční vzorec přijímala stále větší část populace žen a klesala také pluralita reprodukčního chování. V Česku se dvoudětný model rodiny prosadil ve větší míře, přičemž i podíl bezdětných žen byl nižší. Proto také koeficient koncentrace dosahoval nižších hodnot. Celkově nejméně variabilní charakter reprodukce můžeme vidět u žen narozených v první polovině 50. let.

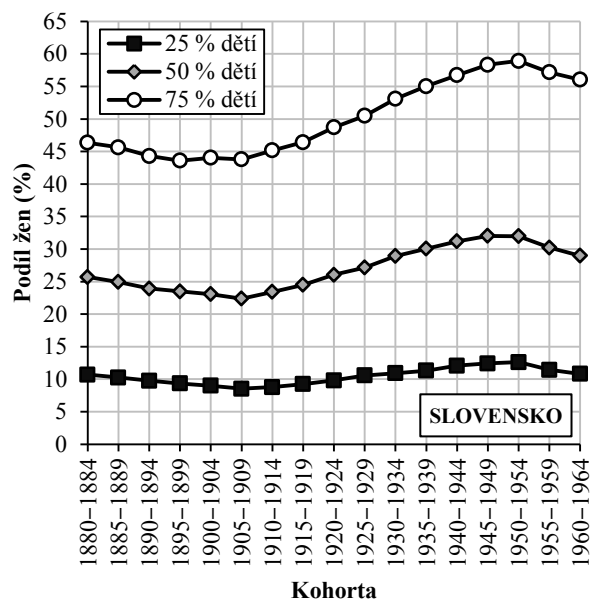
Vývoj koeficientu koncentrace v nejmladších kohortách žen v Česku i na Slovensku potvrzuje postupně se zvyšující pluralitu reprodukce. Současně je zřejmé, že o něco dynamičtěji k tomu dochází na Slovensku. Vzhledem k vývoji plodnosti žen narozených ve druhé polovině 60. let a předpokládanému vývoji v kohortách ze 70. let můžeme očekávat další pokračování tohoto trendu.

Série obr. 6 – 9 znázorňuje mezikohortní vývoj hlavních indikátorů *half-statistics*. První dvojice prezentuje, jaká část žen měla příslušné procento (25 %, 50 %, 75 %) dětí narozených v daném populačním ročníku (tzv. *percenthave*). Jak již ukázal vývoj koeficientu koncentrace, v obou zemích postupně docházelo ke zvyšování procenta žen podílejících se na průměrné části realizované reprodukce. Například v Česku v nejstarších kohortách polovinu všech dětí porodila jenom přibližně pětina žen. Tři čtvrtiny dětí mělo přibližně 40 % žen. Směrem k mladším kohortám postupně docházelo ke „spravedlivější“ redistribuci, když polovinu dětí již mělo přibližně 35 % žen (kohorty od druhé poloviny 40. let) a na třech čtvrtinách se podílelo o něco více než 60 % žen. Obdobný vývoj můžeme vidět také na Slovensku. S ohledem na některá výše zmíněná specifika v porovnání s Českem se však ve starších kohortách sledované podíly dětí narodily větší části žen a naopak v nejmladších kohortách to byl o něco menší podíl. Současně s rychleji rostoucí koncentrací plodnosti na Slovensku také vidíme dynamičtější pokles hodnot jednotlivých indikátorů *percenthave*, a to již v podstatě od skupiny žen narozených v 50. letech.

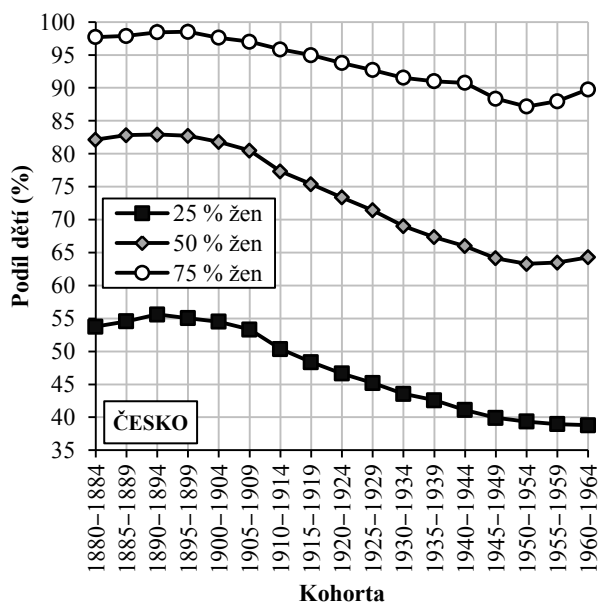
Obrázek č. 6: Podíl žen Česka majících 25 %, 50 % a 75 % dětí

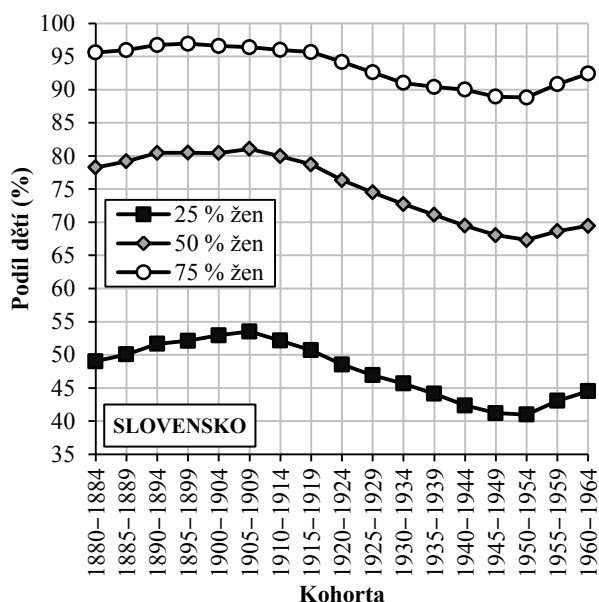
Obrázek č. 7: Podíl žen Slovenska majících 25 %, 50 % a 75 % dětí

Obrázek č. 8: Podíl dětí narozených 25 %, 50 % a 75 % žen Česka

Obrázek č. 9: Podíl dětí narozených 25 %, 50 % a 75 % žen Slovenska

I z perspektivy žen je možné v obou populacích vidět určitý mezikohortní pokles podílu narozených dětí ve směru rovnoměrnější redistribuce reprodukce. Polovina žen Česka z 80. a 90. let 19. století měla více než 80 % všech dětí. V kohortách od poloviny 40. do poloviny 60. let 20. století to bylo již méně než 65 %. Na Slovensku hodnota indikátoru *half-have* dosahovala nejvyšší úroveň u žen narozených v první dekádě 20. století (mírně nad 80 %), avšak také došlo následně k poklesu až na úroveň 67 % (kohorty 1950 – 1954). V mladších kohortách i v tomto případě je zřejmé výraznější zvyšování úrovně koncentrace plodnosti.

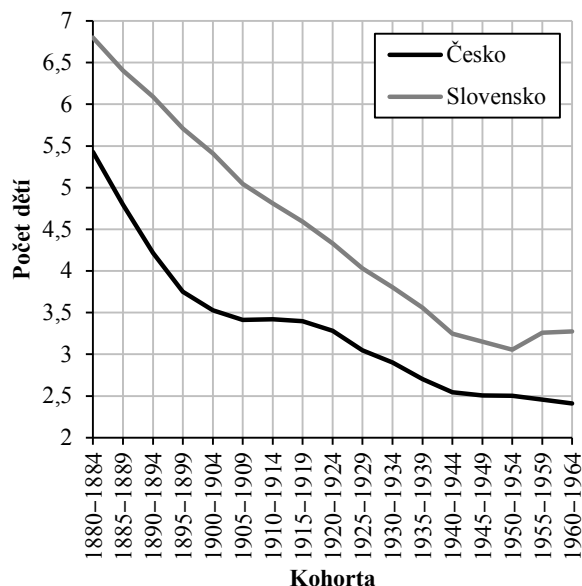
Koncentrace plodnosti a velikost rodiny z pohledu dětí

Jedním z důležitých aspektů koncentrace plodnosti je ze sociologického hlediska nižší průměrná velikost rodiny z pohledu ženy (matky) než z pohledu jejich dětí¹⁰. (Lutz 1989; Spielauer 2005) Platí, že čím variabilnější je struktura žen podle počtu dětí, tím jsou rozdíly ve velikosti rodin z pohledu žen a dětí

¹⁰ Jde v podstatě o průměrný počet sourozenců v rodině. Když se na rodinu budeme dívat z pohledu počtu sourozenců, rodina s pěti dětmi bude reprezentována pět krát, zatímco jednodětná rodina jenom jednou a bezdětná nebude započítána vůbec (na rozdíl od výpočtu průměrné velikosti rodiny z pohledu žen). (Blíže Lutz 1986) Představme si populaci, kde 70 % žen má jenom jedno dítě a zbylým 30 % žen se narodilo pět dětí. Průměrná velikost rodiny z pohledu žen bude 2,2 dítěte, zatímco z pohledu dětí to bude přibližně 3,7 dítěte. (Způsob výpočtu např. Preston 1976) Současně také platí, že více než 68 % dětí bude vyrůstat v rodině s dalšími čtyřmi sourozenci, zatímco zbylých 32 % budou jedináčci.

větší. (Preston 1976, 2003) V souladu s poklesem diverzity reprodukce v důsledku preference dvoudětného modelu rodiny a minimální úrovně bezdětnosti a jednodětnosti se také snižoval průměrný počet sourozenců v rodině. (Obr. č. 10) V Česku to bylo o tři děti (z přibližně 5,4 na 2,4 dítěte) a na Slovensku dokonce o téměř 3,5 dítěte (z necelých 6,8 na 3,3 dítěte).

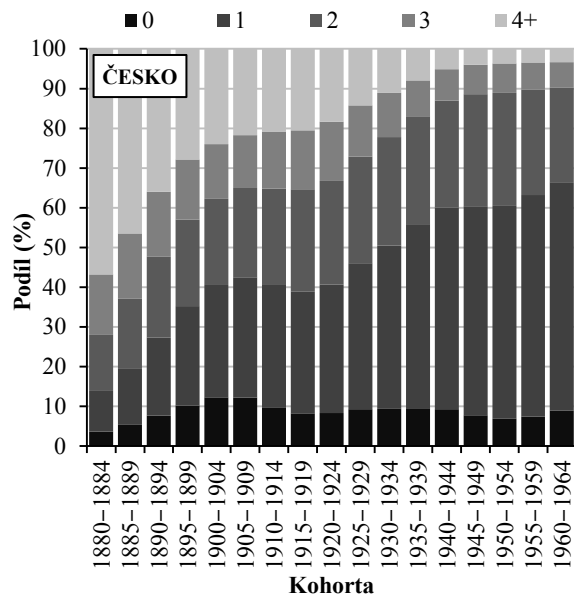
Obrázek č. 10: Průměrná velikost rodiny Česka a Slovenska z pohledu dětí

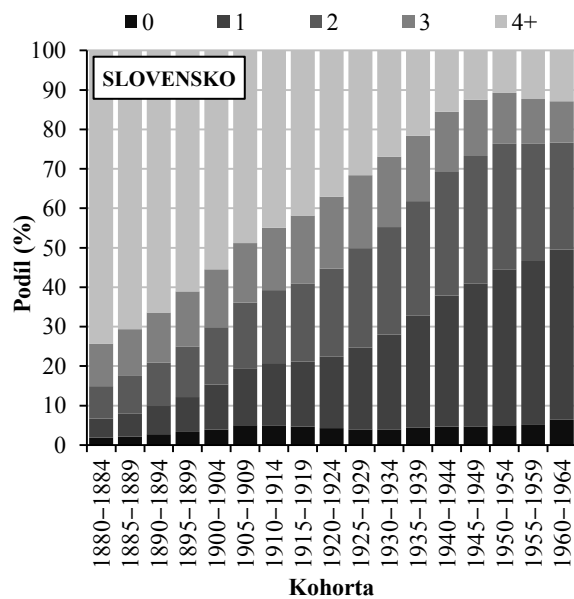
Průměrná velikosti rodiny z pohledu počtu sourozenců a její mezikohortní změny byly do značné míry podmíněny vývojem realizované plodnosti a zejména struktury žen podle počtu dětí. Jak jsme se zmínili výše, v nejstarších kohortách se ženám častěji rodil vyšší počet dětí, a proto také tyto děti častěji vyrůstaly v prostředí s vyšším počtem sourozenců.

Strukturu rodin podle počtu sourozenců a jejich změny v mezikohortním pohledu zobrazují v obou zemích obr. 11 a 12. Jak je z nich zřejmé, v nejstarších kohortách více než polovina a na Slovensku dokonce tři čtvrtiny dětí žily v rodině se čtyřmi a více sourozenci. Jenom necelá 4 % v Česku a 2 % na Slovensku byli jedináčci. Přibližně desetina měla v Česku jenom jediného sourozence a na Slovensku to bylo dokonce jenom 5 %. Směrem k mladším kohortám docházelo postupně k redukci podílu největších rodin a nahrazovány byly především rodinami s jedním a částečně (zejména na Slovensku) i se dvěma sourozenci. V poslední sledované skupině kohort (1960 – 1964)

Obrázek č. 11: **Struktura dětí Česka podle počtu sourozenců**

Obrázek č. 12: **Struktura dětí Slovenska podle počtu sourozenců**

v Česku přibližně každé desáté dítě vyrůstalo bez sourozence. Jednoho bratra nebo sestru mělo téměř 58 % dětí. Necelých 24 % dětí mělo dva sourozence a jen desetina žila v rodině s dalšími třemi a více sourozenci. Na Slovensku se podíl jedináčků zvýšil nad hranici 6 %. Dalšího sourozence mělo přibližně 43 % dětí a něco více než 27 % žilo v rodině se dvěma sourozenci. V rodinách s více sourozenci vyrůstala přibližně desetina dětí.

Koncentrace plodnosti a nejvyšší dosažené vzdělání

Nejvyšší dosažené vzdělání představuje v české i slovenské společnosti jeden z nejvýznamnějších diferenciálních faktorů reprodukčního chování. (Kantorová 2004; Šťastná 2009; Šprocha – Potančoková 2010) Vliv vzdělání žen na proces plodnosti můžeme pozorovat z pohledu samotné intenzity, časování a také vnitřní struktury (např. podle počtu narozených dětí, legitimacy apod.). Spojuje v sobě řadu faktorů působících na reprodukci přímo i nepřímo. Jde především o různou délku studia, získaný rozdílný sociální a kulturní kapitál, diferencující se hodnotové orientace apod. Období strávené ve vzdělávacím procesu je obecně vnímáno jako nekompatibilní s formováním rodiny. (Např. Baizán et al. 2003; Blossfeld – Huinink 1991; Kantorová 2004; Kravdal 1994; Šťastná 2009) Z hlediska životní dráhy je tak prodlužující se období vzdělávání interpretováno jako odklad ekonomické nezávislosti a tím tedy vstupu do dospělosti. (Např. Kohler et al. 2002) Tento přímý vliv je pak doplněn socioekonomickou situací, hodnotami, preferencemi a možnostmi po ukončení studia, kdy se diferencuje vstup do mateřství mimo jiné tím, že vzdělanější ženy se před zakládáním rodiny častěji snaží zajistit stabilní pracovní pozici, finanční zajištění nebo dobré bydlení. (Sobotka et al. 2008) U žen s vyšším vzděláním je uspokojivá mikroekonomická situace předpokladem jejich ekonomické nezávislosti, a proto nejistoty na trhu práce a v souvislosti s pracovním příjmem mohou působit na plodnost negativně. U žen s nižším vzděláním je tento efekt složitější a může být dokonce i opačný. V jejich případě bývá mateřství prostředkem redukce nejistoty jakožto jistější zdroj příjmu i identity. (Sobotka et al. 2011a) Philipov, Spéder a Billari (2006) dále ukazují, že obětované nižší příležitosti nezaměstnaných žen mohou spolu s dostatečným příjmem partnera přispět k rozhodnutí mít dítě. Ve struktuře žen podle parity, a s tím související koncentraci plodnosti podle vzdělání žen, se tak odráží i nerovnoměrnost v rozložení nákladů v podobě přímých finančních investic spojených s péčí o děti a nepřímých v podobě ztracených příležitostí. Vliv je však obousměrný. Rozložení reprodukce totiž samo o sobě přispívá k formování socioekonomických rozdílů spojených s velikostí rodiny, příjmy a výdaji domácností a postavením jejich členů na trhu práce. Není překvapením, že mateřské a rodičovské povinnosti ve všeobecnosti negativně ovlivňují kariérní růst, což se následně může odrážet na přehodnocování reprodukčních

strategií a reprodukčních záměrů podle aktuální životní situace. V neposlední řadě dle teorie genderové rovnosti (McDonald 2000a, 2000b) ve společnostech, kde jsou omezené možnosti skloubení práce a péče o děti a kde existují genderové nerovnosti a vyskytují se tradiční vzorce vnímání muže a ženy, může být velikost rodiny ovlivněná také dělbou práce mezi partnery, přičemž výsledkem je pak vyšší diverzita (a tedy i koncentrace) reprodukce.

Tabulka č. 1: **Koeficient koncentrace reprodukce, konečná plodnost a struktura žen podle parity a dosaženého vzdělání, Česko a Slovensko, sčítání lidu 2011**

Ukazatel	Věk 50 – 59 let					Věk 60 – 69 let				
	ZŠ a bez	SbM	SsM	VŠ	Celkem	ZŠ a bez	SbM	SsM	VŠ	Celkem
Česko										
Koeficient koncentrace	0,25	0,20	0,20	0,24	0,22	0,24	0,20	0,21	0,25	0,23
Konečná plodnost	2,29	2,10	1,92	1,76	2,04	2,29	2,11	1,88	1,71	2,05
Ženy s 0 dětmi (%)	6,2	3,6	5,0	8,5	5,4	4,6	3,4	5,5	9,7	5,0
Ženy s 1 dítětem (%)	11,2	12,9	16,9	21,5	15,0	12,4	14,5	19,4	22,9	16,3
Ženy s 2 dětmi (%)	46,1	58,8	61,9	58,2	56,7	47,8	56,6	59,3	55,7	54,9
Ženy se 3 dětmi (%)	25,8	20,4	14,0	10,1	18,2	25,2	20,8	13,7	10,3	18,8
Ženy se 4+ dětmi (%)	10,7	4,3	2,2	1,7	4,7	10,0	4,7	2,1	1,4	5,0
Slovensko										
Koeficient koncentrace	0,33	0,28	0,28	0,31	0,30	0,31	0,27	0,28	0,32	0,30
Konečná plodnost	2,77	2,41	2,10	1,80	2,27	2,89	2,55	2,12	1,81	2,41
Ženy s 0 dětmi (%)	8,7	7,4	8,8	13,8	9,2	6,3	5,8	9,3	14,8	8,1
Ženy s 1 dítětem (%)	8,0	9,3	12,9	17,7	11,6	7,2	8,4	12,5	17,2	10,5
Ženy s 2 dětmi (%)	32,8	43,4	52,2	51,9	46,0	32,0	40,3	49,7	49,9	42,4
Ženy se 3 dětmi (%)	27,6	27,6	19,7	12,9	22,4	29,4	30,1	21,7	14,3	25,2
Ženy se 4+ dětmi (%)	22,9	12,3	6,4	3,7	10,8	25,1	15,4	6,8	3,8	13,8

Vysvětlivky: ZŠ a bez – základní (včetně neukončeného) a bez vzdělání; SbM – středoškolské bez maturity; SsM – středoškolské s maturitou; VŠ – vysokoškolské

Trend postupné mezikohortní homogenizace zejména u žen realizujících reprodukci v průběhu minulého politického režimu je dobře patrný i při studiu konečné plodnosti žen podle dosaženého vzdělání. Ačkoliv úroveň vzdělání patří v obou zemích dlouhodobě k výrazným diferenciačním faktorům ovlivňujícím plodnost, během socialismu byly rozdíly v plodnosti žen různého vzdělání méně výrazné a měly tendenci se dokonce zmenšovat. (Potančoková

et al. 2008; Rychtaříková 2004; Šprocha – Potančoková 2010) Výsledkem působení specifických reprodukčních podmínek minulého režimu a vysoké normativity mateřství a příklonu k dvoudětnému modelu rodiny byla relativně nízká socioekonomická diferenciací konečné plodnosti. (Rychtaříková 2004)

I přes tyto vývojové trendy se ženy s nižším vzděláním v obou zemích vyznačovaly častějším příklonem k větší rodině, byly méně často bezdětné anebo jen s jedním dítětem v porovnání s absolventkami vysokoškolského studia. Právě tyto dvě skupiny se vyznačovaly nejvyšší variabilitou reprodukce. Naopak ženy se středoškolským vzděláním (a zejména bez maturity) dosahovaly nejnižších hodnot koncentrace plodnosti. Je zřejmé, že v obou krajních spektrech vzdělanostního žebříčku bylo nastavení reprodukčních drah více variabilní, což prezentuje také struktura žen podle počtu dětí. Zajímavé je také potvrzení vyšší plurality reprodukce na Slovensku, a to ve všech vzdělanostních skupinách. Detailně je možné sledovat rozdíly v konečné plodnosti a ve struktuře žen podle parity podle dosaženého vzdělání ve dvou věkových kohortách v tabulce č. 1.

Závěr

Změny v reprodukčním chování, kterými Česko a Slovensko prošly v období demografické revoluce, a také vývoj ve specifických podmínkách minulého politického režimu přispěly k výraznému poklesu vnitřní diverzity reprodukce v jednotlivých kohortách. Posun od heterogennější struktury žen podle parity k dominantnímu dvoudětnému modelu s velmi nízkou bezdětností se podepsal pod všechny ukazatele koncentrace plodnosti. Při určitém zevšeobecnění se dá konstatovat, že na její realizaci se podílely téměř všechny ženy a značná část (v Česku o něco více) rovným dílem.

V posledním čtvrtstoletí dochází v Česku i na Slovensku k dynamickým změnám reprodukčního chování. Jsme svědky odklonu od dominantního modelu reprodukce, který se konstituoval v období minulého politického režimu, a dochází ke značné pluralizaci životních a reprodukčních drah. Jak naznačují údaje za mladší kohorty narozené v 70. letech 20. století, v obou zemích budeme svědky určitého odklonu od dvoudětného modelu rodiny. Z pohledu struktury žen podle parity se do popředí dostávají reprodukční vzorce orientované na jedno dítě. Stále se prohlubující odkládání mateřských startů s sebou přináší riziko, že značná část z reprodukčních plánů zůstane nenaplněna a dotýká se to také životního přechodu stát se matkou. Proto se dá očekávat, že poroste také podíl bezdětných žen. Na druhé straně v Česku a zejména na Slovensku stále můžeme identifikovat subpopulace, které inklinují k větším rodinám.

Rostoucí koncentrace plodnosti upozorňuje, že systém rodinných politik by se neměl soustředit jenom na „průměrnou“ ženu, nebo „průměrnou“ pracující

matku“, ale měl by zohledňovat široké spektrum reprodukčních orientací a životních strategií. Sledování koncentrace reprodukce tak může přinést tvůrcům veřejných politik mnoho cenných informací doplňujících tradiční ukazatele „průměrné“ intenzity plodnosti. Jednotlivé indikátory koncentrace reprodukce by tak měly představovat objektivní základ pro redistribuční politiky, které by ulehčovaly situaci žen a rodin a které by přispívaly hlavní částí k formování budoucích kohort v společnosti. (Shkolnikov et al. 2007)

Branislav Šprocha absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti a rozvodovosti, populačného vývoja a jeho vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa venuje analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

Luděk Šídlo je odborným asistentem na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde působí od roku 2007 a kde v roce 2010 ukončil své doktorské studium. Od roku 2009 je členem Hlavního výboru České demografické společnosti. Ve své výzkumné činnosti se zabývá především populačním vývojem České republiky po roce 1990 se zaměřením na změny v reprodukčním chování obyvatelstva, a také regionální a aplikovanou demografií, především v oblasti dopadů demografického stárnutí na různé veřejné sféry.

Gabriela Nováková vyštudovala učiteľstvo predmetov geografia a matematika na Prírodovedeckej fakulte UK a odbor religionistika na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. V roku 2010 obhájila dizertačnú prácu s názvom Populačný potenciál Slovenska. Pracuje ako odborná asistentka na Katedre humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave. Zabezpečuje výučbu základných kurzov štatistiky, matematiky a demografie na bakalárskom a výučbu geografie náboženstiev na magisterskom stupni štúdia. Zaoberá sa štúdiom procesov prirodzeného pohybu a vybraných štruktúr obyvateľstva SR.

Anna Šťastná vystudovala sociológiu na Filozofickej fakulte UK (2006) a demografiu na Prírodovědecké fakulte UK, kde v roce 2011 ukončila doktorské studium. Od roku 2004 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i. v pracovní skupině rodinné politiky a od roku 2015 též na Katedře demografie a geodemografie PřF UK jako vědecká pracovnice. Výzkumnou

činnost zaměřuje na reprodukční chování, formování a rozpad partnerských vztahů, studium životní dráhy a metody event-history analýzy, sociologii rodiny a rodinnou politiku.

LITERATURA

- BAIZÁN, P. – AASSVE, A. – BILLARI, F. C., 2003: Cohabitation, Marriage, and First Birth: The Interrelationship of Family Formation Events in Spain. *European Journal of Population* 19, č. 2, s. 147-169.
- BECKER, G. S., 1960: An Economic Analysis of Fertility. In: National Bureau Committee for Economic Research: *Demographic and Economic Change in Developed Countries*. New York: Columbia University Press. s. 209-240.
- BECKER, G. S., 1981: *A Treatise of Family*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- BLOSSFELD, H-P. – HUININK, J., 1991: Human Capital Investments or Norms of Role Transition? How Women's Schooling and Career Affect the Process of Family Formation. *American Journal of Sociology* 97, č. 1, s. 143-168.
- COUCH, K. – DALY, M. – WOLF, D., 1999: Time? Money? Both? The Allocation of Resources to Older Parents. *Demography* 36, s. 219-232.
- EASTERLIN, R. A., 1975: An Economic Framework for Fertility Analysis. *Studies in Family Planning* 6, č. 3, s. 54-63.
- EASTERLIN, R. A., 1987: *Birth and Fortune: The Impact of Numbers on Personal Welfare*. Chicago: University of Chicago Press.
- ESPING-ANDERSEN, G., 1999: *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- FIALOVÁ, L. – PAVLÍK, Z. – VEREŠ, P., 1990: Fertility Decline in Czechoslovakia During the Last Two Centuries. *Population Studies* 44, č. 1, s. 89-106.
- FREJKA, T., 2008: Overview Chapter 2: Parity Distribution and Completed Family Size in Europe: Incipient Decline of the Two-Child Family Model? In: Frejka, T. – Sobotka, T. – Hoem, J. M. – Toulemon, L. (eds.): *Childbearing Trends and Policies in Europe*. *Demographic Research*, 19, pp. 47-71.
- FREJKA, T. – SARDON, J. P., 2004: *Childbearing Trends and Prospects in Low-Fertility Countries. A Cohort Analysis*. *European Studies of Population* 13. Springer Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- FREJKA, T. – SARDON, J. P., 2007: Cohort Birth Order, Parity Progression Ratio and Parity Distribution Trends in Developed Countries. *Demographic Research* 16, 11, pp. 315-374.
- GOODWIN, D. G. – VAUPEL, J. W. 1985: Concentration Curves and Have-Statistics for Ecological Analysis of Diversity: Part III: Comparison of Measures of Diversity. In: IIASA Working Paper WP-85-91. Laxenburg, Austria: IIASA.
- HAKIM, C., 2000: *Work-Lifestyle Choices in 21st Century: Preference Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- HAKIM, C., 2003: A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory. *Population and Development Review* 29, č. 3, s. 349-374.
- HÁŠKOVÁ, H., 2009: *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON.

- HAŠKOVÁ, H. – ZAMYKALOVÁ, L., 2006: Mít děti – co je to za normu? Čí je to norma? *Biograf* 40-41: 130 ods. <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4001>.
- KANTOROVÁ, V., 2004: Education and Entry into Motherhood: The Czech Republic During the State Socialism and the Transition Period (1970 – 1997). *Demographic Research, Special Collection 3, Article 10*, s. 245-274.
- KING, M. L. – LUTZ, W., 1988: Beyond „The Average American Family“ U.S. Cohort Parity Distributions and Fertility Concentration. In: *IIASA Working Paper WP-88-13*. Laxenburg, Austria: IIASA.
- KOHLER, H-P. – BILLARI, F. C. – ORTEGA, J. A., 2002: The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review* 28, č. 4, s. 641-680.
- KRAVDAL, Ø., 1994: The Importance of Economic Activity, Economic Potential and Economic Resources for the Timing of First Births in Norway. *Population Studies* 48, č. 2, 249-267.
- KUČERA, M., 1994: *Populace České republiky 1918 – 1991*. Acta Demographica XII. Praha: Česká demografická společnost. Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- LUTZ, W., 1986: On The Concentration of Childbearing and Rearing in Austria. In: *IIASA Working Paper*. Wien: IIASA, The Division of Labor for Societal Reproduction.
- LUTZ, W., 1987: The Concentration of Reproduction: A Global Perspective. In: *IIASA Working Paper WP-87-51*, Wien: IIASA.
- LUTZ, W., 1989: *Distributional Aspects of Human Fertility: A Global Comparative Study*. New York: Academic Press.
- MCDONALD, P., 2000a: Gender Equity, Social Institutions and the Future of Fertility. *Journal of Population Research* 17, 1, s. 1-16.
- MCDONALD, P., 2000b: Gender Equity in Theories of Fertility Transition. *Population and Development Review* 26, č. 3, s. 427-439.
- MOŽNÝ, I., 1999: *Sociologie rodiny*. Praha: SLON.
- MURPHY, M., 1999: Is the Relationship Between Fertility of Parents and Children Really Weak? *Social Biology* 46, č. 1-2, s. 122-145.
- NAVE-HERZ, R., 2002: *Familie heute Wandel der Familienstrukturen und Folgen für die Erziehung*. Darmstadt: Primus.
- OPPENHEIMER, V. K., 1994: Women's Risk Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. *Population and Development Review*, 20, s. 293-342.
- PHILIPPOV, D. – SPÉDER, Z. – BILLARI, F. C., 2006: Soon, Later, or Ever? The Impact of Anomie and Social Capital on Fertility Intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). *Population Studies* 60, č. 3, s. 289-308.
- PRESTON, S., 1976: Family Sizes of Children and Family Sizes of Women. *Demography* 13, č. 1, s. 105-114.
- PRESTON, S., 2003: Family Size Distribution. In: P. Demeny, G. McNicoll (eds.). *Encyclopedia of Population*. New York: Macmillan Reference, s. 376-377.
- POTANČOKOVÁ, M., 2007: Konštrukcia plánovaného rodičovstva v období štátneho socializmu v bývalom Československu. In: *Gender-rovné príležitosti-výzkum* 8, č. 2.

- POTANČOKOVÁ, M., 2013: Rodina a životné dráhy mladých dospelých. In: Krivý, V. (eds.) *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: IRIS, s. 89-127.
- POTANČOKOVÁ, M. – VAŇO, B. – PILINSKÁ, V. – JURČOVÁ, D., 2008. Slovakia: Fertility Between Tradition and Modernity. *Demographic Research* 19, č. 25, s. 973-1018.
- RABUŠIC, L., 2001: Kde všetky ty deti jsou? Porodnost v sociologickej perspektíve. Praha: SLON.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2003: Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektíve. In: Hamplová, D. – Rychtaříková, J. – Pikálková, S. (eds.): *České ženy. Vzdělání, partnerství, reprodukce*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, s. 40-82.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2004: Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. *Demografie* 46, č. 2, s. 77-90.
- SHKOLNIKOV, V. M. – ANDREEV, E. M. – HOULE, R. – VAUPEL, J. W., 2004: To Concentration of Reproduction in Cohorts of US and European Women. In: MPIDR Working Paper WP 2004-027.
- SHKOLNIKOV, V. M. – ANDREEV, E. M. – HOULE, R. – VAUPEL, J. W., 2007: The Concentration of Reproduction in Cohorts of Women in Europe and the United States. *Population and Development Review* 33, č. 1, s. 67-99.
- SOBOTKA, T., 2004: Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe. PhD Thesis. The Netherlands: Dutch University Press.
- SOBOTKA, T., 2005: Childless Societies? Trends and Projections of Childlessness in Europe and the United States. Příspěvek přednesený na konferenci Population Association of America. Philadelphia. 31. březen – 2. duben 2005.
- SOBOTKA, T., 2006: Bezdětnost v České Republice. In: Hamplová, D. – Šalamounová, P. – Šamanová, G. (eds). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Sociologický ústav AV ČR, s. 60-78.
- SOBOTKA, T. – ŠTASTNÁ, A. – ZEMAN, K. – HAMPLOVÁ, D. – KANTOROVÁ, V., 2008: Czech Republic: A Rapid Transformation of Fertility and Family Behaviour After the Collapse of State Socialism. *Demographic Research*, 19, č. 14, s. 403-454.
- SOBOTKA, T. – SKIRBEKK, V. – PHILIPPOV, D., 2011a: Economic Recession and Fertility in the Developed World. *Population and Development Review* 37, č. 2, s. 267-306.
- SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – LESTHAEGHE, R. – FREJKA, T., 2011b: Postponement and Recuperation in Cohort Fertility: New Analytical and Projection Methods and their Application. *European Demographic Research Papers*, 86 pp.
- SPIELAUER, M., 2005: Concentration of Reproduction in Austria: General Trends and Differentials by Educational Attainment and Urban-Rural Setting. In: Lutz, W – Feichtinger, G. (eds.): *Vienna Yearbook of Population Research*, s. 171-195.
- ŠPROCHA, B., 2014: Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie* 56, č. 3, s. 211-233.
- ŠPROCHA, B. – POTANČOKOVÁ, M., 2010: Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania. Bratislava: INFOSTAT.

- ŠPROCHA, B. – ŠŤASTNÁ, A. – ŠÍDLO, L., 2015: Bezdetnosť žien na Slovensku a v Česku vo výsledkoch sčítaní 1991 – 2011 (a jej možný vývoj do budúcnosti). In: Zborník príspevkov z 15. Slovenskej demografickej konferencie. Trenčianske Teplice, 17. – 18. septembra 2015, s. 152-160.
- ŠŤASTNÁ, A., 2009: Zakládání rodiny a narození prvního a druhého dítěte. In: Kuchařová, V. – Šťastná, A. (eds.): Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti. Praha: VÚPSV, s. 29-49.
- TIŠLIAR, P., 2013: Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: Tišliar, P. (ed.). Populačné štúdie Slovenska I. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 19-90.
- VAN DE KAA, D. J., 1987: Europe's Second Demographic Transition. Population Bulletin, 42, č. 1, s. 1-57.
- VAUPEL, J. W. – GOODWIN, D. G., 1987: The Concentration of Reproduction Among US Women, 1917 – 1980. Population and Development Review 13, č. 4, s. 723-730.
- VEREŠ, P., 1983: Vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1880 – 1910. Demografie 25, č. 3, s. 203-208.
- WOLF, D., 1999: The Family as Provider of Long-Term Care: Efficiency, Equity, and Externalities. Journal of Aging and Health, 11, s. 360-382.